

Пащенко Є. (Загреб, Хорватія)

Усвідомлення України в хорватській філології п.п. ХІХ ст.

The need to create a history of foreign Ukrainian studies. Problem considered as a step in the development of Ukrainian studies in Croatia. Perception of Ukraine noted the peculiarities of social outlook Romanticism. The Myth of Slavic unity stimulated interesting other Slavs, and Ukraine. Representation of Ukraine was formed based on folklore, Gogol's Ukrainian tales and poetry of Shevchenko.

Key words: Croatia, ukrainistics, Guy, Shevchenko, Gogol, Slavic Studies.

Відзначено необхідність створення історії зарубіжної україністики. Зазначена тема розглядається як етап у формуванні україністики в Хорватії. Сприйняття України позначене особливостями свідомості суспільства епохи романтизму. Міф про слов'янську єдність сприяв посиленню інтересу до інших країн. Бачення України формувалося через фольклор, творчість Гоголя і Шевченка.

Ключові слова: Хорватія, україністика, Гай, Шевченко, Гоголь, славістика.

Указано на необходимость создания истории зарубежной украинистики. Названная тема рассмотрена как этап в становлении украинистики в Хорватии. Восприятие Украины было отмечено особенностями общественного мировоззрения эпохи романтизма. Миф о славянском единстве стимулировал интерес к другим славянам и к Украине. Представление о Украине формировалось на основе фольклора, украинских рассказов Гоголя и поэзии Шевченка.

Ключевые слова: Хорватия, украинистика, Гай, Шевченко, Гоголь, славистика.

Відтворення історії україністики в зарубіжних країнах – важливе завдання сучасної славістики. Зарубіжне українознавство становить невід’ємну частину загального розвитку української культури, будучи логічно пов’язане з предметом осмислення – безпосередньо українською проблематикою, тобто з самою Україною. Таким чином, україністика поза межами України – це простір поширення української інформації на інші культурні (наукові) простори. Висвітлення процесу включення української тематики в інші культури повинно відобразити цілісну картинну, механізми взаємодії між матрицею і реципієнтом в усьому комплексі комунікацій.

Україністика, як складова славістики, в різних національних середовищах формувалася, розвивалася відповідно до особливостей стану як безпосередньо української культури, так і відповідної країни. Крім національної специфіки розвитку, спостерігаються певні загальні закономірності, характерні для окремих епох, періодів розвитку. Можемо говорити про деякі тенденції в культурах бароко, коли барокове полігістерство, енциклопедизм як норма епохи, свідомості людини тієї доби

відобразилося, зокрема, у філології появою значних досягнень у мовознавстві (лексикографія, граматики, теоретизування проблем слов'янства тощо). Український матеріал не лише становить аналог іншим культурам, а й знаходить свої відображення в національних культурах. Отже, українська барокова філологія, особливо лексикографія, становила міцний фундамент національної україністики /10/. Не менш важливе значення мала граматична традиція, в першу чергу діяльність Мелетія Смотрицького, що здійснювала безпосередній вплив на виникнення граматичних праць барокової славістики, зокрема і в Хорватії /8/. Саме з бароковою добою можемо пов'язувати початки україністики, тобто осмислення України, її культури, в тому числі й мовного матеріалу, в окремих національних філологіях, що перебували в різних контактах з українським бароко. Зокрема, з цим періодом починається традиція румунської україністики /13/. Постановкою питання про назву України, Русі, мови та літератури, використанням філологічних надбань українських авторів започатковано хорватську україністику /11/. Існують всі підстави пов'язувати з бароковим періодом, та навіть і раніше, початки україністики в Польщі, яка перебувала у відомих своєю своїм характером відносинах з українськими землями, що знайшло широке відображення й у писемних свідченнях.

Наступне XVIII ст. позначене продовженням барокових традицій, які живуть в інослов'янських середовищах, що особливо виражено в культурі сусідньої Московії, пізніше - Росії /5/. Не менш потужними були впливи на сербську культуру /10/. Проте, попри того, що український культурний організм функціонував, він все більше поглинався імперськими структурами – західною або східною, під якими опинилася Україна у XVIII ст., що позначилося, зокрема, і на втраті імені, і що вело до сприйняття українського впливу як російського. Так, українська культура упродовж зазначеного століття здійснювала динамічні відновлення сербської культури, проте цей процес, відбуваючись під ім'ям виконавців як *руських* діячів, у подальшому підмінювався сприйняттям цієї української назви як російський вплив.

Стиранням автентичного ідентитету, імені українських діячів, що було одним з наслідків імперської політики, значною мірою гальмувався розвиток національних україністик. Саме на цьому етапі починається пов'язаність розвитку зарубіжних україністик з проблемою української ідентифікації, назви її мови, де поняття руське сприймалося як російське. Проте, в окремих національних середовищах українська культура ототожнювалася з поняттям руська, перш за все завдяки збереженню цього імені в західноукраїнському, південноукраїнському просторі. Це, зокрема, бачимо в

словацькій україністиці, де з другої половини XVIII ст. виникають праці з церковнослов'янської мови української редакції /2/. Назва руський, перш за все у формі русин, сприймається як назва українців, доки остання назва не увійде у термінологію хорватської славістики. Проте цей процес супроводжувався інтервенцією російської великодержавної термінології, що стало помітним в зарубіжній, зокрема й хорватській, славістиці до часів першої світової війни, тобто відновлення української державності. Великодержавні моделі встигають увійти у свідомість славістів, навіть таких значних як В. Ягич /9/.

Якщо XVIII століття позначене вгасанням українсько-хорватських відносин, що викликано в першу чергу обмеженням і поступовим асимілюванням залишків української державності - зусиллям двох тогочасних європейських імперій, то наступне XIX ст. відзначається поступовим відродженням хорватського українізму, що логічно впливало на створення бази для виникнення хорватської україністики. В цьому процесі вбачаємо три періоди: першу половину XIX ст., період з 1860-х до 1880-х років і останнє десятиріччя XIX ст.

Предмет нашого розгляду – перша половина XIX ст. – висвітлювався в плані *зв'язків*, що було однією з тенденцій української радянської славістики і дало відповідні результати у представленні окремих фактів та їхнього осмислення у контексті українсько-хорватських взаємин /12/. Подальшим завданням є потреба у внутрішньому висвітленні хорватського культурного, наукового середовища в його усвідомленні України як наукового предмету, що поступово вело до формування україністики. В даному разі зазначимо головні закономірності зазначеного процесу.

Розвиток суспільних наук у слов'янських країнах недержавного статусу обов'язково детермінований політичним фактором, що зумовлено самим положенням цих країн. Типологічно статус України був близький до положення Хорватії – це недержавні слов'янські країни, які перебували під імперським пануванням. Подібність політичного контексту створювала простір для виникнення спільних інтересів, перш за все у прагненні до ствердження національної ідентичності, що стає актуальним саме в першій половині XIX ст. Таким чином, з одного й іншого боку існували зустрічні течії щодо взаємного пізнання. Обидва середовища перебували в межах імперських ідеологій з їх типовим великодержавним ставленням до підпорядкованих, колонізованих народів. Усвідомлення необхідності захисту національного ідентитету як першочергової мети спонукало до пошуків підтримки однодумців. Такі вбачалися в слов'янських народах, що вело до актуалізації славізму.

В Хорватії ідеологема славізму мала давнє коріння і присутня майже в усіх стилістичних формах культурного розвитку – ренесансний, бароковий, просвітительський славізм. У першій половині XIX ст., відповідно до стильових особливостей літератури, ідеологема слов'янської консолідації втілюється у стильових рисах, пов'язаних з літературою романтизму, що дає підстави говорити про романтичний славізм. Він мав ті ж витoki, що й в попередніх епохах – політичні обставини, що стимулювали відродження міфологеми про слов'янську єдність і втілення її в літературних формах. Хорватське національне відродження (preporod) було породжене тими ж механізмами, що й славізм попередніх епох. Конфронтаційні відносини ми-вони, свої-чужі базувалися на протиставленні національного ідентитету неслов'янському оточенню як протистояння слов'ян і чужих, як потреба в слов'янській консолідації.

Молода інтелігенція різних верств, очолювана патріотом Людевітом Гаєм, виступала за інтеграційні процеси хорватських земель, що перебували в залежності від різних сусідніх державностей. Переконання в необхідності захисту національного змісту перед сильнішими контингентами неслов'янського походження – німецьким, угорським, італійським стимулювало слов'янську ідею як важливий вираз хорватського слов'янського ідентитету. Саме оточення неслов'янськими загрозами було однією з головних причин актуалізації славізму в хорватському суспільстві, особливо за умов конфронтації з угорською адміністрацією. Хорватський славізм значною мірою стимулювався процесами власної ідентифікації з оточенням *чужих* і прагненням співвідноситися з *своїми*. Усвідомлення неспроможності протистояти власними силами загрозі більших, неслов'янських сусідів спонукало до осмислення себе як частини великого слов'янського масиву. «Уявлення про приналежність малої і роз'єднаної хорватської нації до великого слов'янського світу, якому - як повчав Гердер - належить у майбутньому провідна роль у світовій історії, підвищувало її самосвідомість і водночас давало аргумент для нейтралізації регіональних партикулярних спротивів проти єдиного хорватського ідентитету як одного з слов'янських ідентитетів»/14/.

Хорватській славізм, умовно говорячи, орієнтувався на кілька слов'янських просторів – внутрішній, тобто безпосередньо хорватській, ближній (сусідній, югослов'янський) і далекий – слов'яни інші як споріднений простір. Оскільки хорватські землі були роз'єднанні, актуальним був процес консолідації - північного хорватського регіону, звідки був сам Гай, приадриатичних земель і східних, що межували з сербським мовним середовищем. Південнослов'янський простір став

об'єктом осмислення необхідності югослов'янської консолідації. Простір віддалений – інший слов'янський світ - був своєрідним фоном, підтвердженням величі та єдності слов'янства.

В процесі національного самоствердження провідну роль мала проблема мови, що підносило значення філології. На плані безпосередньо національному важливо було знайти загальну мовну формулу, яка б вела до уніфікації мови хорватського народу, представленого в трьох діалектах – відповідно до трьох зазначених регіонів. У проблемі уніфікації хорватської мови стикалися дві тенденції – так звана зовнішня орієнтація і внутрішня, тобто проюгослов'янська і прохорватська/1/. Людевит Гай виступаючи проти мовного роз'єднання, орієнтувався на діалект, який би сприяв мовному зближенню з сербами, що становило мету хорватського югославізму. Цей напрям викликав занепокоєння у тих, які побоювалися витиснення національної особливості хорватської мови. Звертаючись до зовнішніх моделей, Гай найбільше орієнтувався на ідеал зближення з сербським стандартом, вже оформленим діяльністю Вука Караджича, і який мав своїх прихильників у хорватському середовищі. Таким чином, сербський мовний стандарт переважив у прагненнях хорватських національних будителів, які керувалися ідеалом слов'янської спільноти, утопічної в своїй основі. Подібні переконання позначилися на тому, що не внутрішня мовна специфіка, а зовнішній стандарт – сербський – став моделлю для стандартизування хорватської мови /4/.

Хорватські філологи у моделюванні національної мови, зокрема в графіці, зверталися і до інших слов'янських мов, логічно – латинської графіки. В першу чергу до чеської і польської філології. Стосовно східнослов'янського простору, отже й українського матеріалу, стан був значно складнішим. Територіально, адміністративно до Хорватії були ближчі західноукраїнські землі, що, як і хорватські, належали до австро-угорського кола. Спілкування відбувалися і з східнослов'янським простором, отже з Російської імперії. Головний мотив контактів був вже не філологічного характеру, а більш ідейного, тобто пов'язаний з ідеологією слов'янського піднесення. Стосовно української інформації, хорватські прихильники слов'янства повинні були зіткнутися з станом схожого недержавного народу. Ближчим до ідейних переконань Гая був статус українців-русинів під Габсбургами. Тут, подібно до хорватів, виявлялися схожі тенденції до відродження національного, слов'янського змісту національної культури в її протиставленні австро-угорському тиску. Це логічно вело до того, що в поле зору хорватських іллірійців повинна була потрапити і потрапила діяльність

Руської трійці. Альманах *Русалка Дністровая* не міг не зацікавити Людевіта Гая і був відомий серед хорватських патріотів. Це видання давало уявлення про українську мову, а назва *руська* приваблювала як своєрідна увертюра у простір на сході, що цією назвою зміцнював уявлення про велику *руську* спільноту. Вона сприймалася саме в міфологізованому романтичному уявленні про слов'янство як своєрідну силу, солідарність. Саме такий міфологізований образ найбільш відповідав хорватським іллірійцям, які в першу чергу вбачали в ідеях слов'янської єдності власні національні інтереси – уніфікація хорватських земель, хорватської мови. Ця ідея переносилася і на ідеал гармонізованої югослов'янської спільноти, а відтак – і всього слов'янства. Тому на першому етапі пізнання України хорватські слов'яно-патріоти, в головному не бачили або не прагнули бачити справжній зміст міжслов'янських відносин – далеко не гармонійний і не праведний, як це хотілося. В діяльності Руської трійці вбачався в першу чергу акт відсічі австро-угорській адміністрації з боку споріднених слов'ян – руських, отже близьких до того величного руського масиву, яким спочатку вбачалися слов'яни Російської імперії.

Ідею спільноти зміцнювали й зв'язки з представниками східнослов'янської філології, що прибували на югослов'янські землі. Саме філологія в її слов'янофільському забарвленні брала участь у зміцненні таких уявлень. «Так, російські культурні емісари, що прибували в хорватські краї, в головному були українського походження», відзначає А. Флаккер /15/. І. Срезневський, що перебував у Хорватії часів своєї прихильності до українства, переносив хорватським іллірійцям романтизовану картину України, змальовувану перша за все у дусі героїчного минулого. Тому Станко Враз у своїх листуваннях іменував викладача Харківського університету «українським солов'єм» /15/. Подібні ж представлення України надходили і від іншого емісара, філолога Осипа Бодяньського.

Три головних джерела формували уявлення хорватських патріотів про Україну – фольклор, проза Гоголя українського циклу і поезія Шевченка до 1847 року. Всі вони сприймалися в дусі романтичного хорватського славізму: як відображення слов'янської величі, героїзму, краси мови і, неминуче – слов'янської єдності. Усна поетична творчість була своєрідною нормою, законом романтиків і на слов'янському терні була особливо багатою. Українські тексти потрапляли в поле зору хорватів через тодішні записи, видання – завдяки саме емісарам з України – Срезневському і Боденському. Останні також завозили до України записи, збірки, видання українського фольклору, виявляючи інтерес до фольклору в югослов'ян. Збирацька діяльність Караджича

більшою мірою позначалася на ознайомленні з сербським фольклором. Безпосередні контакти з хорватськими філологами, письменниками давали можливість пізнавати й хорватські записи пісень. В часи романтизованого слов'янського піднесення, яке супроводжувалося ще недостатньою термінологічною визначеністю, цей фольклор сприймався як спільне слов'янське надбання. Пізніше, особливо в радянській славістиці, використовувався помилковий термін *сербо-хорватський фольклор*, який не є адекватним змісту щодо фольклору одного й другого народів.

Твори Гоголя також потрапляли до хорватів через згаданих емісарів і Бодянський, знаючи прагнення Гоголя повернутися до Києва, безумовно, представляв його як українця. Це підтверджували й твори великого Українця, який змальовував свою Батьківщину в дусі адекватному уявленням хорватських патріотів про слов'янство. Перші відомості про Гоголя з'являються в хорватській періодиці в 1838 році і представлений був письменник саме як український, в тодішній термінології це «Rusin ili Malorus»/16/. Такому осмисленню сприяла і популярність українського козацтва, що стало «загальною власністю європейських літератур» /13, 86/. У Хорватії охоче перекладали з інших слов'янських літератур на тему українства, в першу чергу з польської літератури. Не менше значення мала й німецькі видання, звідки хорватські діячі традиційно запозичували чимало інформації, в тому числі й про українську літературу. Гоголь упродовж усього XIX ст. залишався в культурній свідомості хорватів письменником України і навіть представник хорватського модерну визнавали, що хорватській аудиторії він ближчий як художник України, ніж російського життя /7/.

Особливе значення у формуванні уявлень про Україну становила творчість Тараса Шевченка. Його твори потрапляли тими ж шляхами, що й два попередніх джерела. Їх привіз вже Бодянський, про них дізнавалися опосередковано, особливо через німецьку та інші літератури. На відміну від творів Гоголя він представляв вже безпосередньо українську мову, що вводило хорватську філологічну громадськість у поняття саме української мови, отже іншого народу. Таке усвідомлення України поступово зростає з другої половини XIX ст., коли в 1863 р. тоді ще молодий майбутній лідер хорватської літератури Аугуст Шеноа публікує переклад *Розритої могили*, чим розпочинає традицію перекладу Шевченка серед південних слов'ян. Саме тоді розпочинається хорватська шевченкіана як важливий стрижень хорватського розуміння України /3/. Водночас розпочинався новий період в хорватській славістиці, яка поступово, саме через усвідомлення України, звільняється від міфу про гармонійність міжслов'янських відносин.

Той міф був нормою часу, відображенням романтичного славізму, зокрема в його хорватському варіанті. Він був споріднений з українським славізмом київських кирило-мефодійців, перш за все баченням слов'ян як рівноправної спільноти. Проте українські слов'яно-патріоти пішли далі від хорватських: вони не ідеалізували ідею центризму в розумінні домінуючого етносу, опонуючи тим самим імперському дискурсу російських слов'янофілів. Українські мислителі східної України зазнавали утисків саме з боку слов'янського сусідства і тому не ідеалізували сусідство Росії як слов'янське. Хорватські ідеалісти, виступаючи за югослов'янську єдність, особливо хорватські прихильники Караджича, на той час були переконані в необхідності єднання, вбачаючи в сусідній Сербії суб'єкт рівноправ'я і прагнучи до мовного зближення, що з часом стало фатальним. Ще раз підтвердилася неможливість досягнення рівноправ'я з спорідненим сусідом, коли останній має претензії на зверхність. На той час Україна вже майже два століття зазнавала наслідки імперської зверхності, Хорватія ж, прагнучи до звільнення від утисків з боку неслов'янських сусідів, перебувала в апофеозі міфу щодо потреби слов'яно-слов'янського єднання.

Протистояння хорватських національних діячів імперському дискурсу вродилося успіхом і 1847 року хорватській Сабор ухвалив рішення про введення народної мови як офіційної, що мало важливе політичне значення, підтверджуючи й політичну функцію філології, в першу чергу як захист від мадярського тиску /17/. Та мова, відповідно до тогочасного стану філології, іменувалася як *ilirski jezik* з імпліцитним наголосом на спільному субстраті - ілірійському, що, як уявлялося, охоплював балканський простір розселення південних слов'ян; також називалася *slovinski, horvatsko-slavenski jezik*, де експліцитно виражене саме слов'янське значення.

Дата узаконення хорватської мови співпадає з датою початку політичного репресування української національної ідеї – арештом кириломефодіївців і цілеспрямованим царським указом щодо заборони творчої діяльності Шевченка як головного виразника цієї ідеї. Навіть цим актом репресії українська національна доля випереджувала хорватську – щодо усвідомлення справжнього змісту «слов'янської єдності». Вона не підтверджувалася позитивно на прикладі українсько-російських, отже слов'яно-слов'янських відносин.

Хорватське суспільство, перебуваючи в протиборстві з мадярською імперською гегемонією, спромоглося відстояти право на об'єднання хорватських земель. Проте вже незабаром, з середини XIX ст. імперська політика вводить абсолютизм, ліквідуючи досягнуті права. З поступовим звільненням від неслов'янського тиску, орієнтуючись на

югослов'янську консолідацію, хорватська культура зазнаватиме сенс слов'яно-слов'янських зближень, що посилювалися з кінця XIX і упродовж наступного століття. Українська аналогія буде поступово осмислюватися як споріднена хорватській історичній долі, що відобразиться на становленні хорватської україністики, і що становить нове завдання дослідження.

Зазначений період – перша половин XIX ст. - характеризується поступовим відновленням української теми в хорватському суспільстві. Процес ідентифікації відбувався відповідно до загальних закономірностей доби, зокрема й культу слов'янства, зумовленого ототожненням національної проблеми з славізмом. Українська інформація надходила у загальному інтересі до слов'янських культур і сприймалася в ореолі романтичного славізму. Фольклор, творчість Гоголя і Шевченка, спілкування з славістами України формували бачення України як частини героїко-романтичної картини слов'янства. Таке відображення сприяло зміцненню свідомості про належність до великого слов'янського світу, в якому Україна вбачалася одним із свідчень слов'янської величч. Період романтизму готував новий етап, більше реальний у розумінні слов'янства, що розпочинається з усвідомлення Шевченка як символу України, і що впливав на більш реальне розуміння природи міжслов'янських відносин. У зазначеному періоді українська тема зайняла своє місце в хорватській літературі і філології – відповідно до нагальних проблем суспільства.

Література

1. Vončina J. Hrvatski književni jezik od 1790. do 1847. U kn.: Hrvatska i Europa. Svezak IV. Zagreb, 2009, str. 325. U kn.: Hrvatska i Europa. Svezak IV. Zagreb, 2009, str.
2. Зорівчак Р. Україністика в Словаччині. В кн.: Українська мова. Енциклопедія. Київ, 2007, стор. 711.
3. Jelčić D. Hrvatski književni romantizam. U kn.: Hrvatska i Europa. Svezak IV. Zagreb, 2009, str. 367.
4. Katičić R. Suočavanje s novim srpskim standardom. U kn.: Hrvatska i Europa. Svezak IV. Zagreb, 2009, str. 335.
5. Михед П. Українське літературне бароко та російська література XVII-XIX століть. В кн.: Українське бароко. Том I. Харків: Акта, 2004, стор. 123-158.
6. Німчук В. Староукраїнська лексикографія в контексті бароко. В кн.: Українське бароко. Том I. Харків: Акта, 2004, стор. 427-523.
7. Pavlović C. Gogol' i hrvatska književnost. Forum, 10-12, 2009, str. 1474-1490.
8. Пашенко Є. «До порівняльного вивчення граматик Юрія Крижанича та Мелетія Смотрицького». Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Інститут філології. Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур. *Пам'яті академіка Леоніда Булаховського. Збірник наукових праць*. Випуск 6. Київ, стор.118-127. Його ж: «Рефлексії української філології у порівняльній граматиці

Крижанича *Objasnenje vivodno o pisme slovenskom*». Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Інститут філології. *Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур. Пам'яті академіка Леоніда Булаховського. Збірник наукових праць*. Випуск 7. Київ, 2008, стор. 169-184.

9. Paščenko J. Slavisti imperiji. Vatroslav Jagić između Galicije, Malorusije i Ukrajine. Zagreb: Udruga hrvatskih ukrajinista, Hrvatsko-ukrajinsko društvo, 2010.

10. Пащенко Є Сто років у Подунав'ї. Українсько—сербські зв'язки доби бароко. Київ, 1995, електронна версія: (<http://www.rastko.rs/rastko-ukr/au/epascenko-100.html>); Його ж: Українсько—сербські зв'язки під добу бароко. В кн.: Українське бароко. Том I. Харків: Акта, 2004, стор. 159-218.

11. Paščenko J. «Ukrajinski element u gramatičkim radovima Jurja Križanića». *Fluminensia. Časopis za filološka istraživanja*, god. 19, br. 2., Rijeka, 2007, str. 25-48.

12. Рудяков П. Українсько-хорватські літературні взаємини в ХІХ-ХХ ст. Київ: Наукова думка, 1987. Українська література в загальнослов'янському і світовому контексті. Том 1. Київ: Наукова, думка, 1987.

13. Семчинський С. В. Україністика в Румунії. В кн.: Українська мова. Енциклопедія. Київ, 2007, стор. 710-711.

14. Stančić N. Pretpreporod i narodni preporod. U kn.: Hrvatska i Europa. Svezak IV. Zagreb, 2009, str. 57.

15. Flaker A. Ukrajinska književnost u Hrvatskoj. Bilješke uz građu iz XIX. Stoljeća. U kn.: Hrvatska/Ukrajina . Kulturne veze između Jadrana i Dnjepra. Zagreb, 1999., str.85.

16. Užarević J. Nikolaj Gogol' u hrvatskoj rusistici. Forum, 10-12, 2009, str. 1442.

17. Hrvatska ševčenkiana. Priredio Jevgenij Paščenko. Zagreb: Udruga hrvatskih ukrajinista, 2011.